
ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 330.8 + 658.114.3 / (477)

Л. М. Мекшун, к.е.н., доцент

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ БЮДЖЕТНОЇ СТАТИСТИКИ
В ПРАЦЯХ О. В. ЧАЯНОВА**

Анотація. У статті проаналізовані малодосліджені роботи О. В. Чаянова про бюджетну статистику. Показаний внесок ученого в періодизацію історії її розвитку з XVIII ст. по 20-ті роки XX ст. Розкрита роль О. В. Чаянова у визначенні сутності бюджетної статистики. Розглянута еволюція форм і методів аналізу та з'ясоване значення бюджетної статистики для економічної науки і суспільства. Проведений аналіз типологічного та структурного групування, визначення доходів і витрат селянських господарств, вдосконалення системи обліку і бухгалтерських рахунків, порівняння норм споживання різними верствами населення.

Ключові слова: бюджетна статистика, внесок О. В. Чаянова, етапи розвитку, форми і методи дослідження.

Л. Н. Мекшун, к.э.н., доцент

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ БЮДЖЕТНОЙ СТАТИСТИКИ
В РАБОТАХ А. В. ЧАЯНОВА**

Аннотация. В статье проанализированы малоисследованные работы А. В. Чаянова по бюджетной статистике. Показан вклад учёного в периодизацию её истории развития с XVIII ст. по 20-е годы XX ст. Раскрыта роль А. В. Чаянова в определении сущности бюджетной статистики. Рассмотрена эволюция форм и методов анализа и показано значение бюджетной статистики для экономической науки и общества. Проведён анализ типологического и структурного группирования, определения доходов и затрат крестьянских хозяйств, совершенствования системы учёта и бухгалтерских счетов, сравнения норм потребления разными слоями населения.

Ключевые слова: бюджетная статистика, вклад А. В. Чаянова, этапы развития, формы и методы исследования.

Л. М. Mekshun,

candidate of economic sciences, associate professor

**THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF BUDGET STATISTICS
IN THE WORKS OF O. V. CHAIANOV**

Abstract. Little investigated works of O. V. Chaianov on budget statistics are analyzed in the article. The scientist's contribution into the periodization of its development history from the XVIII century to the 1920s is shown. The role of Chaianov in the budget statistics essence determination is revealed. Forms and methods of analysis evolution is considered. The significance of budget statistics for the economic science and society is pointed. Typological and structural grouping, farms' income and costs determination, improvement of accounting system and accounts, comparing the rates of consumption by different population groups, are analyzed.

Keywords: budget statistics, O. V. Chaianov's contribution, stages of development, forms and methods of study.

Актуальність теми дослідження. Багато проблем в історії статистичної науки і сьогодні залишаються малодослідженими. Поновлення історичної справедливості викликає необхідність раз за разом повертатися до вивчення творчості незаконно заборонених радянською владою вчених. Олександр Васильович Чаянов (1888-1937 рр.) був репресований у 30-х роках XX ст. як прихильник трудового селянського господарства і розстріляний. Тільки у 1987 році реабілітоване ім'я вченого.

О. В. Чаянов увійшов в історію економічної науки як економіст-аграрник, дослідник проблем кооперації, територіального районування і селянського господарства. Серед його робіт най-

---

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

більш відомі: «Організація селянського господарства», «Нариси трудового господарства», «Основні ідеї і форми селянської кооперації» та ін. Окремим напрямом його досліджень стала статистика. У своїх працях «Порівняння статистичних методів з методами природничих наук», «Чи існує принципова різниця між дослідженнями і методами статистичного дослідження?», «Сутність і межі науки», «Бюджетні дослідження. Історія і методи» та ін. вчений порушив цілий ряд проблем теорії і практики статистичної науки.

Постановка проблеми. Праці О. В. Чаянова, присвячені бюджетній статистиці, мало досліджені в історії статистичної науки, хоч можуть стати її теоретико-методологічною основою.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Після реабілітації імені О. В. Чаянова почалося нове осмислення і дослідження його робіт. Економічні праці вченого аналізували Балязін В. М., Бартенев С. О., Єлісеєва І. І., Леоненко П. М., Титова Н. Є., Юхименко П. І. та ін. В. М. Балязін більше уваги приділив дослідженню біографії та науково-публіцистичної діяльності О. В. Чаянова [1]. П. М. Леоненко та П. І. Юхименко розглянули теорії сімейно-трудового господарства, сільськогосподарського підприємства і розміщення виробництва [5, 382-388]. Н. Є. Титова і С. О. Бартенев проаналізували теорію кооперації вченого [2, 3]. І. І. Єлісеєва більше уваги приділила вивченню внеску О. В. Чаянова в теорію статистичної науки [4, 8-24].

Виділення недосліджених частин загальної проблеми. Малодослідженими в історії статистичної науки є праці О. В. Чаянова з бюджетної статистики, особливо монографія «Бюджетні дослідження. Історія і методи» (1929 р.).

Постановка завдання. Мета даної публікації полягає в аналізі та оцінюванні внеску О. В. Чаянова у розвиток бюджетної статистики.

Виклад основного матеріалу. Наукові дослідження О. В. Чаянова можна розділити на два періоди: дореволюційний та післяреволюційний. У дореволюційний період відбулося становлення вченого як економіста-аграрника, автора багатьох праць із сільськогосподарської кооперації і теорії сімейно-трудового господарства. Значно вплинули на формування його ідей видатні дослідники того часу: Олексій Федорович Фортунатов та Олександр Миколайович Челінцев. Зацікавленість проблемами бюджетної статистики виникла після дослідження О. В. Чаяновим робіт німецьких і швейцарських економістів Фрідріха Еребо, Ернста Лаура, Ле Пле та ін. У дореволюційний період виходять статті О. В. Чаянова, присвячені проблемам бюджетної статистики «Міра точності бюджетних даних» (1912 р.), «Основи складання споживчого бюджету» (1913 р.), «Методи розробки бюджетних даних, використані у Волокамському і Смоленському бюджетних дослідженнях» (1914 р.), наукові роботи «Бюджети селян Старобельського уїзду Харківської губернії» (1915 р.), «Досвід розробки бюджетних даних по сто одному господарству Старобельського уїзду Харківської губернії» (1915 р.). У 1913 році Вчена рада Московського сільськогосподарського інституту присвоїла О. В. Чаянову звання доцента.

Після Жовтневої революції О. В. Чаянов продовжив дослідження організації кооперації, визначення ефективності селянських господарств та бюджетної статистики. У 1922 році він очолив Науково-дослідний інститут сільськогосподарської економіки і політики. У післяреволюційний період виходять дві його ґрунтовні праці із бюджетної статистики «Історія бюджетних досліджень» (1922 р.) і монографія «Бюджетні дослідження. Історія і методи» (1929 р.).

Бюджетна статистика як один із напрямів статистико-економічних досліджень російських і українських губерній сформувалася у другій половині XIX ст. Її завданням став аналіз доходів, витрат, структури і якості виробництва та споживання господарств поміщиків, селян, міщан, робітників. Вона виникла із практичних потреб визначення заможності різних верств населення. Перші зібрані бюджети селянських господарств досліджені у роботах Є. М. Анучина, Д. П. Журавського, О. О. Русова, П. П. Семенова, Ф. А. Щербини та ін. Вони різнилися між собою за методами обробки даних, але стали чудовою ілюстрацією життя різних верств селянства. Високо оцінюючи їх роль, О. В. Чаянов писав, що бюджетна статистика є «генетичною основою» статистики господарських балансів.

У монографії О. В. Чаянова «Бюджетні дослідження. Історія і методи» узагальнена історія виникнення бюджетної статистики у XVIII – на початку XX ст. та запропонована нова методика проведення бюджетних досліджень. Визначаючи мету аналізу, у передмові О. В. Чаянов писав: «Несмотря на столь широкое распространение бюджетных исследований, тем не менее до сих пор в нашей литературе не существует ни одного сводного руководства к методике бюджетных работ» [4, 27].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Монографія О. В. Чаянова складається з двох розділів: у першому проаналізована історія формування і розвитку бюджетної статистики в Європі і Росії, у другому – систематизовані методи, етапи проведення та результати бюджетного аналізу. Розділ «Історичний огляд бюджетних досліджень» має дев'ять глав. У главі «Перші кроки бюджетних досліджень у Західній Європі» О. В. Чаянов показав, що початком робіт із бюджетної статистики можна вважати бюджетні довідки англійських політичних трактатів наприкінці XVIII ст. У 1795 році з'явилася велика праця ірландського каноніка Девіса Девіда (1741-1819) «Споживчий кошик сільських робітників ...у різних частинах королівства», в якій досліджено більше ста бюджетів господарств за спеціально розробленою програмою. Оцінюючи дану роботу, О. В. Чаянов відзначав: «Сравнивая её с лучшими из современных работ в этой области, мы, конечно, найдём в последних более разработанные методы собирания и сводки данных, ...но основные идеи исследования, круг его заданий и даже многие методологические основы остаются в них такими же, какими они были в работе Дэвиса» [4, 32].

Подальший історичний аналіз розвитку бюджетної статистики включив у себе дослідження робіт Фрідріха Мортон Ідена «Становище бідних, або історія трудівників в Англії» (1797 р.), І. Дюкпесіо «Бюджетна економіка класів Бельгії» (1855 р.), Ле Пле «Робоче населення Європи» (1855 р.) та ін. Ці роботи показали неймовірну бідність селян і робітників, викликали жваве обговорення у суспільстві і сприяли створенню Міжнародного товариства по вивченню соціально-економічної практики, яке поставило собі за мету продовжувати бюджетні дослідження і публікувати їх результати у журналі «Робітники двох світів».

У другій главі монографії «Російські бюджетні роботи XVIII і XIX століть» та в третій главі «Питання бюджетної статистики на IX і X з'їздах російських природознавців і лікарів» вчений дослідив процес формування бюджетної статистики в Російській імперії. О. В. Чаянов проаналізував роботи Д. П. Журавського, П. П. Семенова, О. О. Русова, Ф. А. Щербини та ін. Він показав значення бюджетної статистики для визначення заможності різних верств населення і необхідність класифікації селянських господарств за певними ознаками. Найбільше уваги в цих главах приділено вивченню бюджетних досліджень Ф. А. Щербини по Воронежській губернії. Високо оцінюючи їх значення, О. В. Чаянов писав: «Воронежские бюджетные исследователи сыграли в русской статистике такую же роль, как и работы Дюкпесии и Ле Пле в западноевропейской, – это был первый серьёзный и крупный опыт статистического изучения бюджетов, произведённый во всеоружии статистической науки» [4, 60]. У ході збирання бюджетних даних у 1884 р. було опитано 176 821 господарство і видана збірка по 12 уїздах Воронежської губернії. Бюджетні роботи в таких масштабах статистиками ще не проводилися. У текстовому описі Ф. А. Щербина дослідив вплив розмірів землеволодіння на стан бюджету і майно селянської родини, визначив фізіологічні норми споживання і провів порівняльний аналіз стану російських бюджетних робіт з іноземними. Він склав бюджети типових селянських господарств по кожній волості і вперше ввів облік грошового балансу. 230 бюджетів у подальшому увійшли в його монографію «Селянські бюджети» (1900 р.)

Четверта глава «Бюджетні роботи перших років XX ст.» присвячена аналізу робіт О. В. Пешехонова, С. М. Прокоповича, В. І. Юферєва, Л. В. Македонова, В. Ф. Арнольда, Л. В. Падалки та ін. Вчений відзначив, що більшість цих робіт є бюджетними монографіями, які стоять на рівні бюджетної методології, розробленої школою Ф. А. Щербини. Особливої уваги заслуговують дослідження, проведені у Вологодській губернії, в яких статистики вирішили визначити більшість економічних показників шляхом монографічного опису типових господарств і провести їх групування за типами і структурою. Структурні групування характеризують розподіл якісно однорідної сукупності на групи за певною ознакою. За допомогою структурних групувань у сучасній статистиці вивчають склад населення за віком, статтю, освітою та іншими ознаками, склад сімей за розміром, кількістю дітей, доходом, склад господарства за кількістю працюючих, виробництвом і собівартістю продукції. Типологічні групування виділяють найхарактерніші групи, з яких складається неоднорідна статистична сукупність. За їх допомогою визначають істотні відмінності між різними групами і виділяють спільні ознаки для усіх груп. У сучасній статистиці типологічні групування застосовують при розподілі населення за сферою виробничої діяльності, розподілі виробництва за економічним призначенням продукції та ін. Типологічні групування відрізняються від структурних лише за метою дослідження, за формою вони збігаються. Вологодські дослідники намагалися провести аналіз таким чином, щоб до бюджетного вивчення увійшли типові представники всіх економічних груп селян у кількості, пропорційній питомій вазі кожної з цих груп у

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

суспільстві. При обробці бюджетних даних вони використали крім традиційного групування господарств за розмірами землеволодіння комбінаційне групування за кількістю худоби і промислами. Ці дослідження заклали основу створення бюджетів виробництва.

У п'ятій главі «Виробничий напрям бюджетної статистики» О. В. Чаянов відзначив, що наприкінці ХХ ст. спостерігалися нові процеси у сільськогосподарському виробництві: заміна старої техніки на нову, більш продуктивну, відмова від трипільного землеробства, збільшення площ посівів технічних культур, поява кооперативів по виробництву масла, обробці льону, виготовлення олії та ін. Ці зміни почали вимагати від дослідників нових форм обліку виробництва продукції. У бюджетних дослідженнях з'являються питання про валовий і чистий доходи від вирощування технічних культур, витрати праці, грошові доходи і видатки, прибутки від торгівлі. С. О. Первушин виступив за необхідність ведення селянами записів про доходи і видатки господарства, за допомогою яких бюджетна статистика отримувала б більш точні дані. Ідея використання бухгалтерських методів сприяла вдосконаленню системи обліку і можливості проведення оціночних робіт.

У шостій главі «Обліковий напрям бюджетної статистики до війни» вчений показав, що значний розвиток товарообміну у сільському господарстві привів до виробництва продукції, яка користується найбільшим попитом на ринку. Господар почав з'ясовувати, яка частина його господарства приносить найбільший прибуток. У таких умовах великого значення набув процес обліку виробництва і витрат, підрахунок вигідності різних форм господарства і необхідність ведення бухгалтерії. О. В. Чаянов проаналізував роботу Е. Лаура «Сільськогосподарський облік для потреб селянина», яка, на його думку, стала взірцем Швейцарського бюро обліку. Досвід і основні принципи ведення обліку швейцарськими селянами використали в своїх бюджетних дослідженнях М. П. Макаров, С. О. Первушин, О. О. Рибніков, О. М. Челінцев, М. О. Обер-Таллер, О. Д. Педашенко та ін.

Сьома глава «Стан бюджетних досліджень перед початком війни» і восьма глава «Бюджетні роботи епохи війни і першого періоду революції» присвячені аналізу робіт І. М. Козьмініх-Ланіна, С. С. Жилкіна, Д. В. Верхоп'ятницького, М. І. Кострова, О. М. Челінцева, К. Я. Воробйова та ін. О. В. Чаянов показав, що війна і революція припинили можливість збирання бюджетних даних, тому вчені зосередили аналіз на закінченні обробки старих бюджетів.

У дев'ятій главі «Бюджетні роботи радянської епохи» О. В. Чаянов охопив аналізом бюджетні дослідження з 1922 по 1929 рр. і показав, що їх проведення стало можливим тільки після переходу до стійкої валюти. У цей період бюджетна статистика ставила перед собою наступні цілі: провести поглиблену виробничу характеристику селянських господарств різних регіонів і різних типів, вивчити соціально-економічні верстви сільського населення, зібрати статистичні матеріали для визначення норм виробничого та особистого споживання, розробити загальногосподарські баланси, визначити кон'юнктуру ринку (коливання місткості ринку, стан купівельної спроможності населення, запаси і норми витрат сільськогосподарської продукції та ін.). У цей період великого значення для бюджетної статистики набувають дослідження відділу статистики ЦСУ на чолі з Л. М. Литошенко. Здійснення оздоровлення грошового обігу та стабілізація цін дозволили провести складну статистичну роботу зі складання балансу. У 1924 році під керівництвом Л. М. Литошенко і П. І. Попова був розроблений перший міжгалузевий баланс за 1923-1924 рр. і баланс народного господарства України за 1923-1924 рр. Таблиці балансу, його показники склалися за найновітнішою методологією теоретичної статистики на основі багатолітніх досліджень бюджетної статистики.

У 1926-1927 рр. відділ бюджетів ЦСУ СРСР ввів декілька оцінок доходу селянського господарства. «Чиста продукція» обчислювалася як різниця між вартістю валової продукції і вартістю матеріальних витрат на її виробництво. «Дохід господарства від виробництва» вираховували відніманням від «вартості чистої продукції» витрат на заробітну плату, оренду землі і відсотків за позиками. Обчислення цих показників і нові форми бюджетного аналізу О. В. Чаянов дослідив у працях І. М. Кокшайського, Л. Н. Кріцмана, В. С. Немчинова, С. Г. Ужайського, Я. А. Анісімова, О. А. Котова та ін. Він показав, що бюджетна статистика стала необхідною складовою статистики сільського господарства.

Таким чином, перший розділ монографії О. В. Чаянова містить аналіз величезної кількості робіт із бюджетної статистики і автор наприкінці зробив висновок, що бюджетний метод дослідження «... поступово превратился в один из главнейших методов всестороннего и глубокого анализа крестьянских хозяйств» [4, 116].

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Друга частина монографії О. В. Чаянова «Сучасна методика бюджетних досліджень селянських господарств» має шість розділів і присвячена визначенню ефективності селянського господарства за допомогою бюджетних досліджень. У цій частині роботи вчений поєднав статистичний аналіз із соціально-економічними висновками. Він підкреслював, що статистика як економічна наука є основою вирішення господарських завдань у конкретному історичному вимірі.

У першій главі другої частини монографії «Завдання і вибір об'єктів бюджетних досліджень» чітко простежується логіка співвідношення між об'єктом і методом дослідження, індуктивним і дедуктивним підходом аналізу. О. В. Чаянов зробив висновок, що об'єктом бюджетного дослідження потрібно брати не будь-які середні селянські господарства, а певну типологічну сукупність господарств. Він не підтримував класифікацію селянських господарств за класовою ознакою і вважав, що ніяких антагонізмів між їх різними типами не існує. Вчений дослідив та порівняв різні методики типологізації, запропоновані В. Г. Громаном, В. С. Немчиновим, Г. І. Хрящевим та ін. і розділив статистиків на дві групи – для перших головними є система показників, для других – їх комбінаційне групування. Себе він відносив до другої групи і вважав, що запропонована ним типологізація на основі комбінації споживання селянина та складу його родини також не є досконалою. Даний аналіз показав важливість вивчення еластичності споживання не тільки за окремими статтями селянського бюджету, але й за виміром кореляції між ними.

Друга, третя і четверта глави монографії присвячені аналізу бланків бюджетного дослідження, методів збирання бюджетних даних на місцях і основним принципам розробки зведених даних. Велике значення в бюджетних дослідженнях, на думку вченого, мала бухгалтерія, яка не тільки фіксувала факти господарського життя, але й була способом їх аналітичної обробки. О. В. Чаянов трансформував бюджетні статистичні матеріали за допомогою плану бухгалтерських рахунків у баланс, що визначав фінансовий результат діяльності селянських господарств. Він підкреслив необхідність подвійного обліку, щоб уникнути бухгалтерських помилок.

У п'ятій главі «Методи таксаційних оцінок, що використовуються при бюджетних розробках» дослідник значну увагу приділив аналізу обліку і таксації (оцінюванню). На ранніх етапах своєї творчості вчений познайомився з ідеями австрійської школи граничної корисності і знаходився під впливом ідей О. Бем-Баверка та К. Менгера. Як прихильник маржиналізму, О. В. Чаянов вважав, що оцінку майна, витрачених ресурсів і отриманих цінностей потрібно проводити по граничній одиниці продукту. Це дає можливість оптимізувати співвідношення витрат і результатів господарської діяльності. Використовуючи категорії «граничної складності», «граничного виробітку» та ін., він дійшов висновку, що порівняння витрат виробництва і корисності в одних і тих самих одиницях неможливе. Вчений виступив за необхідність стандартизації товарів, їх сортування та класифікації транспортних витрат.

Шоста глава «Методи бюджетного аналізу» визначає три основні цілі бюджетних досліджень:

1) встановлення рівня заможності, норм і складу споживання селянських господарств та визначення факторів, що впливають на масове споживання;

2) використання бюджетних показників у загальній системі статистичного аналізу та дослідження за їх допомогою складних економічних процесів: диференціації селянських господарств, розвитку грошового обміну, хлібофуражного балансу, норм купівельної активності та ін.;

3) вивчення виробничої організації селянських господарств, визначення собівартості продукції, техніки та ін.

Бюджетні обстеження у досліджуваній період проводилися за досить широкою програмою, яка давала відомості про розміри і структуру посівів, врожайність, умови догляду за худобою, ціни на робочу силу і продукцію сільськогосподарського виробництва. Проводився весняний і осінній вибірковий перепис, що охоплював майже 500 тисяч господарств. Бюджетні опитування давали можливість описати і показати динаміку селянських господарств, дослідити їх ринковий обіг, визначити норми і стан селянського харчування, провести поточні спостереження стану посівів і трав. Наприкінці 20-х рр. ХХ ст. програма бюджетної статистики в цілому мала такий зміст:

1) організаційні справи (родинний та робочий склад, розподіл праці у різних сферах господарства);

2) стан засобів виробництва: землі, будівель, худоби, реманенту;

3) баланс селянського господарства;

4) ринковий обіг (купівля-продаж, бартер, позики та ін.).

Новими в обстеженні стали додаткові питання про облік робочих днів, баланс тягової сили, загальні умови оплати за користування землею і засобами виробництва, виробничі послуги у

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

сільському господарстві. Метод порівняння даних переписів у динаміці дозволяв простежити еволюцію селянського господарства і стан сільського господарства в цілому.

Таким чином, у другій частині монографії О. В. Чаянов розглянув суть бюджетної статистики, показав еволюцію різних методів збирання, обробки і оцінювання статистичної інформації. Його дослідження стали теоретико-методологічною основою бюджетної статистики.

Висновок. Бюджетна статистика наприкінці XIX – початку XX ст. допомогла привернути увагу вчених і суспільства до проблем структури і доходності селянських господарств, оцінювання ефективності їх діяльності, характеристики якості і кількості споживання селян, демографії населення, розподілу праці та ін. О. В. Чаянов дослідив зародження бюджетної статистики в Західній Європі та Російській імперії, показав вдосконалення її форм і методів на різних етапах розвитку суспільства. Він узагальнив історичний та практичний досвід збирання та обробки статистичної інформації, розкрив суть бюджетної статистики та розробив методи групування та комбінування показників. Його дослідження сприяли створенню балансів господарства і вдосконаленню бухгалтерського обліку.

Література

1. Балязин В. Н. Профессор Александр Чаянов / В. Н. Балязин. – М. : Агропромиздат, 1990. – 303 с.
2. Бартечев С. А. История экономических учений / С. А. Бартечев. – М. : Юрист, 2000. – С. 241-244.
3. Титова Н. Е. История экономических учений : Курс лекций / Н. Е. Титова. – М. : ВЛАДОС, 1997. – С. 148-149.
4. Чаянов А. В. Избранные труды / Редкол. сер. : В. Е. Адамов и др. – М. : Финансы и статистика, 1991. – 432 с.
5. Юхименко П. І., Леоненко П. М. Історія економічних вчень : навч. посіб. / П. І. Юхименко, П. М. Леоненко. – К. : Знання-прес, 2000. – С. 382-388.

Bibliography

1. Balyazin V. N. Professor Aleksandr Chayanov / V. N. Balyazin. – M. : Agropromizdat, 1990. – 303 s.
2. Bartenev S. A. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy / S. A. Bartenev. – M. : Yurist, 2000. – S. 241-244.
3. Titova N. Ye. Istoriya ekonomicheskikh ucheniy : Kurs lektсий / N. Ye. Titova. – M. : VLADOS, 1997. – S. 148-149.
4. Chayanov A. V. Izbrannyye trudy / Redkol. ser.: V. Ye. Adamov i dr. – M. : Finansy i statistika, 1991. – 432 s.
5. Yukhymenko P. I., Leonenko P. M. Istoriia ekonomichnykh vchen : navch. posib. / P. I. Yukhymenko, P. M. Leonenko. – K. : Znannia-pres, 2000. – S. 382-388.

Надійшла 06.09.2011